

DOSSIER - LA REVOLUCIÓ DELS CLAVELLS: PERSPECTIVES I LLEGATS

Transicions ibèriques dels anys 70: acció col·lectiva, multidimensionalitat de l'estat i franja de tolerància

Rafael Durán Muñoz

Les forces de cavalleria, infanteria i marina ocupen les entrades del carrer António Maria Cardoso, on hi ha la seu de la Policia Internacional i de Defensa de l'Estat (PIDE-DGS), la policia política de l'Estado Novo a Portugal durant la dictadura de Salazar i Caetano. Lisboa, 26 d'abril de 1974. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

Tota transició al·ludeix a un procés de canvi. Les *transicions*, fins i tot sense la necessitat d'afegir-hi *polítiques*, fan referència als processos de canvi de règim cap a la democràcia representativa que, des de tota mena de dictadures, han experimentat múltiples països a partir de l'any 1974, moment en què van tenir lloc els primers casos a Portugal i Grècia. Després de les revolucions liberals que es van produir del segle XVII al segle XIX, i de les democratitzacions i redemocratitzacions esdevingudes després de la Segona Guerra Mundial —ja fossin lligades als processos descolonitzadors o bé en relació amb la derrota del feixisme—, es donava inici a una tercera onada de democratitzacions. L'escenari geogràfic d'aquesta tercera onada es localitza al sud d'Europa —l'espanyol és el tercer i últim cas—, a l'Amèrica Llatina i a l'Europa de l'Est, juntament amb l'antiga Unió Soviètica.

La Primavera Àrab podria ser un quart estadi de l'onada a què es referia Samuel P. Huntington al seu llibre *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (1991). Portar a la memòria les transicions dels anys setanta no és un exercici insubstancial si s'intenten entendre les revoltes populars que des del desembre del 2010 van convulsar el món arabomusulmà, com tampoc ho és tenir presents les transicions dels vuitanta i dels noranta. Ara bé: així com el nostre aprenentatge de les últimes transicions europees i llatinoamericanes ens ajuda a entendre la Primavera Àrab, també aquesta ens permet ratificar o matisar algunes conclusions assentades en la literatura sobre els processos de canvi de règim.

Malgrat que alguns analistes i polítics han relacionat manifestacions i concentracions populars com les de la plaça Tahrir, del Caire (el gener i el febrer del 2011), amb les del moviment 15M a la Puerta del Sol de Madrid (des del març del 2011 en endavant), la mobilització en el cas del 15M va ser de caràcter marcadament regeneracionista, per l'aprofundiment i millora —moral, fins i tot— de la democràcia vigent, ja consolidada. En canvi, les protestes de la Primavera Àrab van ser a favor de la democràcia, contra la dictadura; van ser revoltes contra règims tan repressius i excloents com corruptes, nepotistes i clientelistes. Els rebels que van desafiar l'autoritarisme de Ben Ali, de Mubarak, d'Al-Gaddafi o d'Al-Assad, com els marroquins del moviment 20 de Febrer, demanaven llibertat i igualtat, i també justícia, a banda de feina.

D'acord amb l'informe del 2014 de Freedom House sobre drets polítics i llibertats civils, Tunísia i Líbia van millorar la seva valoració en 44 i 33 punts sobre 100, respectivament, entre el 2009 i el 2013. Tunísia, que va ser el país que va iniciar la Primavera Àrab, continuava sent, d'acord amb l'estudi en qüestió, "la millor esperança d'una democràcia genuïna i estable al món àrab" (informe de Freedom House, 2014, p. 8). De fet, si a l'informe del 2011 se la continuava catalogant com un país "no lliure", en el del 2012 ja se la considerava "semillliure" i se l'avaluava com a "lliure" en l'informe del 2015. Líbia, al contrari, degenerava en una situació de tanta violència i inestabilitat que més aviat es pot comparar amb les situacions de països sense estat com Somàlia o l'Iraq que ha resultat de l'ocupació militar per part dels Estats Units després de l'11S.

La transició espanyola va ser una transició consensuada via transaccions, en contraposició amb la transició portuguesa, una transició rupturista amb la dictadura i socioeconòmicament revolucionària en el seu primer tram

Tampoc no és insignificant remetre a l'estat i diferenciar-lo del règim polític per entendre els processos transicionals. De fet, és un factor discriminant que permet entendre diferències substancials entre les transicions ibèriques paradigmàtiques: davant el model espanyol, pactat i conduït per les mateixes elits del règim franquista (Linz parla de "reforma pactada - ruptura pactada"), el 25 d'abril portuguès de 1974 va ser un cas rupturista de canvi de règim. Tot i que tots dos processos van desembocar en democràcies

parlamentàries consolidades de països que passarien conjuntament a formar part de l'actual Unió Europea, van discórrer de tal manera que Fishman ha observat que els moments fundacionals esmentats, per les seves diferències, són la causa de les diferències apreciables amb relació a la qualitat del funcionament d'ambdues democràcies, és a dir, quant a la "pràctica democràtica" (així titula Fishman el seu últim llibre) en un país i en l'altre.

En contraposició amb la transició portuguesa —una transició rupturista amb la dictadura i socioeconòmicament revolucionària en el seu primer tram—, la transició espanyola —una transició via transaccions— ha servit de referent internacional pel fet d'haver estat consensuada, i és un fet que les apel·lacions al consens han estat durant anys una constant del debat públic estatal, no tant pels acords assolits com per l'afany per assolir-los amb el concurs del màxim nombre d'actors possible. Si unim consens i concòrdia (la remissió a la Guerra Civil era i és obligada), aquest esperit de la transició a la democràcia postfranquista quedava reflectit a *L'abraçada*, el quadre que Juan Genovés va pintar el 1976 i que el 2016 el Centre d'Art Reina Sofia va cedir al Congrés dels Diputats. L'acte, simbòlic, arribava en un moment políticament convuls: amb el 15M, l'esfera pública es va veure travessada per la impugnació de la Transició, i de la democràcia restaurada va passar a parlar-se de "règim del 78", pejorativament i en una mena de revisionisme històric, per part del moviment dels indignats i de Podem, el partit que en va sorgir.

La transició espanyola, certament *pactada* (per acord entre el règim autoritari i l'oposició política al règim) i *des de dalt* (controlada en tot moment per les autoritats de la dictadura des de la qual es transitava), no va ser un acte de voluntat exempt de riscos ni de pressions (*des de baix*, però també *des de dins*, de signe contrari). Tampoc no va ser un cas de transició tutelada a l'estil xinès. Més enllà del que l'estudi de casos en la seva individualitat ens ajuda a entendre, és comparant les dues experiències ibèriques que es comprèn millor cadascuna d'elles, tant pel que tenen en comú com pels aspectes en què difereixen.

O'Donnell, Schmitter i Whitehead són autors de referència per entendre la rellevància de les elits i la seva contingència com a factors explicatius dels canvis de règim.

L'esdeveniment i desenvolupament de les transicions no s'esgota, tanmateix, en les elits polítiques, siguin governamentals o no. La seva importància és evident: són els qui prenen —o han de prendre— les decisions. Però les decisions no s'adopten només d'acord amb preferències individuals ni s'apliquen només perquè hi hagi voluntat política. Al marge dels factors explicatius específicament domèstics (la situació amb les colònies a Portugal o l'activitat d'organitzacions terroristes a l'Estat espanyol), els dos països ibèrics es van veure afectats per una crisi econòmica internacional que, iniciada en la fase de liberalització, va intervenir a favor de la democratització. Tots dos processos es van produir, a més, a partir d'un règim consolidat de naturalesa autoritària i esbiaixat contra la classe treballadora.

Manifestació d'obrers portuguesos en suport a la reforma agrària, el novembre de 1975 a Lisboa. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

Així mateix, la durada de totes dues dictadures va ser prou extensa per permetre l'existència de dues o més generacions que van créixer sense cap experiència directa de processos ni drets democràtics. També tenen en comú que durant la seva vigència es van produir transformacions importants de les estructures socials i econòmiques dels països respectius, en particular gràcies a l'impacte de les polítiques de liberalització econòmica aplicades durant els anys seixanta. I els seus sindicats, en sintonia amb la naturalesa similar de les dues dictadures, van ser únics i van estar sota el control de les autoritats, si més no pretesament: hi va haver eleccions sindicals i es va legalitzar la negociació col·lectiva, mesures que als dos països van donar lloc al reforçament d'una oposició sindical clandestina i de classe, molt lligada a les consignes i directrius dels respectius partits d'esquerra —sobretot del partit comunista. L'origen d'aquesta oposició sindical havia estat la formació de comissions espontànies i conjunturals de treballadors en les seves empreses.

No és menys rellevant que la creixent conflictivitat laboral dels últims anys en totes dues dictadures discorregués amb un ampli marge de maniobra per part de les assemblees de treballadors en les empreses respecte de les consignes de les centrals sindicals i dels partits d'esquerra corresponents, il·legals les unes i els altres. També s'assemblen les plataformes reivindicatives dels treballadors d'un país i de l'altre, centrades majoritàriament a satisfer qüestions laborals i salarials, a les quals solien afegir-se les reivindicacions de reversió de les represàlies empresarials.

En cap dels dos casos no es van produir, durant el període anterior a la democratització

—és a dir, durant els governs d'Arias Navarro a l'Estat espanyol i de Marcelo Caetano a Portugal—, formes de protesta diferents o més radicals de les que van tenir lloc (i van continuar tenint lloc) a l'Estat espanyol des de l'arribada d'Adolfo Suárez a la presidència del Govern: vagues, manifestacions, concentracions i segudes, tancades, etc., fos quina fos la seva intensitat, durada i extensió. En canvi, des del primer moment, després del 25 d'abril a Portugal són nombrosos els casos en què els treballadors van procedir a ocupar les instal·lacions fabrils i fins i tot a autogestionar-les (és a dir, a aconseguir el control de la producció) en substitució temporal o definitiva de les administracions i direccions propietàries, com també va ser freqüent la constitució de piquets de vigilància que es plantaven a les portes de les empreses per impedir que els propietaris en traguessin maquinària, documentació, matèries primeres o qualsevol altre element necessari per al manteniment de la producció i, fins i tot, impedièren l'entrada o la sortida als gestors, el *saneament* (purga o depuració) dels quals es va plantejar expressament en una cinquena part dels conflictes laborals registrats en els primers deu mesos posteriors al cop dels capitans.

La durada de totes dues dictadures, la portuguesa i l'espanyola, va ser prou extensa per permetre l'existència de dues o més generacions que van créixer sense cap experiència directa de processos ni drets democràtics

A l'Estat espanyol no hi va haver casos pràctics de posada en qüestió de l'autoritat empresarial, i la conflictivitat laboral tampoc va derivar cap a un atemptat contra el dret de propietat en clau anticapitalista. A Portugal, al contrari, aquesta lògica revolucionària *de facto* es va filtrar en el moviment obrer i, juntament amb aquest, en l'estudiantil, i tant la mobilització social al camp com la veïnal van derivar en ocupacions de latifundis i habitatges buits, respectivament. Es pot emfatitzar l'expressió *de facto* perquè a l'Estat espanyol, com a Portugal, tant les publicacions militants del sindicalisme de classe com les dels partits d'esquerra, fossin regulars o circumstancials, advocaven, a partir d'una mateixa visió crítica de les respectives dictadures, per un canvi de règim també en clau socioeconòmica, propi del seu alineament anticapitalista en temps de Guerra Freda.

A l'Estat espanyol, com a Portugal —en aquest cas fins a la primavera del 1975—, el discurs de les autoritats estatals i dels dirigents de les organitzacions polítiques i sindicals va ser d'exhortació a la moderació des del compromís amb la transició a una democràcia parlamentària homologable a les democràcies europees dels països veïns. Va ser comuna també a tots dos països la determinació expressada reiteradament pels responsables públics respectius de fer ús dels instruments coactius de l'estat a fi d'imposar la llei i l'ordre sempre que fossin subvertits. L'apel·lació a la maduresa d'un poble i l'altre per evitar desordres que només podien beneficiar la reacció involucionista formava igualment part d'aquest discurs. Sobre això, si a l'Estat espanyol era molt viva la memòria de la Guerra Civil, com a referent de contenció, a Portugal es tenia molt present en la retòrica nacional el cop d'estat amb què s'acabava de posar fi a la democràcia xilena.

Havent-se expressat d'aquesta manera la voluntat de les elits en els dos països ibèrics, sobretot de les autoritats públiques, per entendre com van discórrer els esdeveniments no hem de restar importància al fet que, en un context d'incertesa com el que acompanya tot canvi de règim, existeixi capacitat tant per adoptar les decisions com per aplicar-les. I aquesta capacitat està directament relacionada no amb el règim, en transició, sinó amb les institucions de l'Estat: el Govern, l'Administració civil, l'Administració de justícia, l'exèrcit i la policia, de les quals s'espera que facin valer el marc jurídic vigent i, pel que fa a les dues últimes, que respectin les jerarquies i obeeixin ordres. En última instància, així com tota transició política s'esdevé amb motiu d'una crisi del règim dictatorial, el seu desenvolupament és diferent en funció de si va acompanyada o no d'una crisi d'estat, d'una mena de buit de poder, i, en el supòsit que la crisi sigui temporal, el resultat de la transició pot variar en funció de la intensitat i durada de la crisi.

Tot i les semblances entre l'Estat espanyol i Portugal, i malgrat que la història convulsa d'Espanya feia témer un desenllaç fins i tot sagnant del procés en marxa, va ser a Portugal on es van radicalitzar les mobilitzacions socials des d'un primer moment. Les autoritats polítiques de la democratització lusitana —a diferència del que va passar al país veí— no van fer ús dels instruments i mecanismes de poder estatals que podrien haver evitat que la incertesa política pròpia dels processos de canvi de règim es convertís en un buit de poder. En efecte, l'Estat no es va veure afectat en el cas espanyol en l'exercici de les funcions que li són pròpies com a conseqüència del canvi de règim.

Mural del Moviment d'Esquerra Socialista (MES), Lisboa, 1975. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

Els treballadors espanyols van protagonitzar una escalada de vagues que calia frenar (segons el parer dels *softliners* de la dictadura) fent-los partícips d'un sistema polític diferent, necessàriament democràtic. A l'Estat espanyol, l'evolució dels esdeveniments polítics feia percebre als treballadors la possibilitat i oportunitat de mobilitzar-se com no ho havien fet fins aleshores, i ho van fer molts més, en més empreses i durant més temps per conflictes l'any 1976 que en qualsevol dels anys precedents, però en cap moment fins al punt de transgredir l'ordre vigent —no l'ordre públic, sinó l'ordre socioeconòmic, l'espai i el poder empresarials— més enllà de la franja de tolerància en què es permetia la seva mobilització. Això va ser així, en gran mesura perquè, malgrat l'oportunitat que oferia la democratització per augmentar la pressió i la protesta (com abans la liberalització), l'equilibri de forces continuava afavorint l'Estat, des del qual, indubtablement i de manera cohesionada, es controlava la transició. Així ho percebien i denunciaven els treballadors.

Les percepcions es fonamenten en realitats, i la realitat espanyola no permetia percebre la democratització —ni per part del moviment obrer ni per part de l'oposició a la dictadura— com un alliberament (*libertação*, en la terminologia portuguesa); es transitava cap a la democràcia, però des de la legalitat vigent, i el procés estava controlat pels hereus del règim autoritari i, en última instància, sense reduir la seva voluntat ni la seva capacitat repressiva. En comparació amb el que va passar a Portugal, a l'Estat espanyol les autoritats no van donar cap motiu per percebre falta d'unitat i coherència dins dels diferents òrgans de poder estatal ni entre si. Tampoc hi va haver cap confusió respecte de la jerarquització d'aquests òrgans ni, finalment, van donar mostres de desconfiar del recurs coactiu a les forces de l'ordre públic. El discurs del Govern va esdevenir realitat, és a dir, la seva acció va ser coherent amb la seva narrativa; en altres termes, no es va percebre un discurs oficial implícit diferent de l'explicitat.

Mentre que a Portugal l'Estat va brindar una oportunitat a través de la inacció repressiva de les seves autoritats, a l'Estat espanyol aquestes autoritats van inhibir i constrènyer la naturalesa de l'acció col·lectiva

Mentre que a Portugal l'Estat va brindar una oportunitat a través de la inacció repressiva de les seves autoritats, a l'Estat espanyol aquestes autoritats van inhibir i constrènyer la naturalesa de l'acció col·lectiva; més concretament, van seguir fent el que ja havien estat fent. Aquí sí que hi va haver una autoritat que controlava i va controlar els ressorts i instruments de l'Estat per determinar el grau de tolerància que s'aplicava a la mobilització social, el grau de desordre públic que s'estava disposat a permetre per accedir a la llibertat d'acord amb la legalitat vigent i fer ús dels drets consubstancials. Els treballadors mobilitzats (tant a Portugal com a l'Estat espanyol) van fer el que no se'ls va impedir o, millor dit, van emprendre les accions que primer van percebre, i immediatament van comprovar, que els eren tolerades, que no eren reprimides.

Les raons que expliquen la inacció coactiva a Portugal i les realitats encobertes del discurs

de les autoritats, percebudes així pels actors socials individuals que ens interessin, són diverses i complementàries. L'oportunitat per radicalitzar-se hauria estat possibilitada per l'ambivalència del Partit Comunista Portuguès (PCP) i per la divisió interna consegüent —i entre si— que experimentaven els diferents òrgans de poder politicomilitar. També per la confusió respecte de l'articulació jeràrquica d'aquests òrgans —a causa d'aquesta confusió, les ordres que prèviament havien rebut les forces policials d'intervenir van anar seguides de contraordres de retirar-se— i per la desconfiança de les noves autoritats en les pròpies forces de l'ordre públic, malgrat les dissolucions de cossos, les depuracions i els empresonaments practicats. Simbòlicament i addicionalment, hauria significat la utilització dels instruments coercitius amb què s'identificava la dictadura per part d'aquells que hi havien lluitat en contra. En definitiva, va existir la possibilitat de la radicalització no només perquè els treballadors i altres col·lectius socials percebessin la debilitat de l'Estat, sinó també perquè les autoritats estatals van percebre la fortalesa dels sectors mobilitzats, del moviment obrer en particular, i la repressió va esdevenir la més costosa de les alternatives.

A Portugal, la manifestació de la *maioria silenciosa* del 28 de setembre i l'intent colpista de l'11 de març van ratificar als treballadors i a altres col·lectius mobilitzats en les seves percepcions. No només no se'ls constrenyia a cap franja de tolerància (sens dubte, no a una franja de tolerància com l'espanyola), sinó que fins i tot se'ls feia veure's a si mateixos com a garants de la Revolució davant del "feixisme". Després del *Verão Quente* (Estiu Calent) del 1975, en què la transició política passa a ser institucionalment social i econòmica, el 25 de novembre marca un abans i un després del procés en marxa. Tant políticament com des del punt de vista de les mobilitzacions socials, a partir de llavors, amb el VI Govern provisional, amb Pinheiro de Azevedo com a primer ministre, l'experiència lusitana va abandonar els radicalismes i va reprendre un camí més semblant a aquell del qual mai no va sortir el canvi de règim a l'Estat espanyol. Un factor explicatiu ineludible de la nova situació, i en concret del canvi de naturalesa que es va produir en les accions col·lectives, torna a ser la capacitat i disposició de les autoritats a fer ús dels instruments estatals de control social, així com la manera com aquests instruments es podien utilitzar —i a partir de llavors es van utilitzar— per fer prevaldre la llei i l'ordre —dels quals les autoritats es proclamaven garants— allà on no fossin respectats. Des de les organitzacions obreres es va criticar fins i tot el *saneamento à esquerda*,[1] una evidència més del nou tarannà governamental, configurador de percepcions en sentit contrari a les que fins aleshores imperaven.

Els treballadors espanyols no només es van veure dissuadits de radicalitzar les seves mobilitzacions de protesta i/o pressió per l'ordre imposat, sinó també per la por d'un futur de retorn al passat. Els treballadors no són autònoms ni independents; la seva condició laboral específica no els aliena de la contingència política. Els treballadors són també ciutadans. La por en qüestió venia infosa i justificada, almenys, per quatre grans raons interrelacionades: en primer lloc, la retòrica bel·ligerantment involucionista dels instigadors a la reacció de l'exèrcit (i de les forces de l'ordre públic) en funció del desordre, al seu entendre, imperant; en segon lloc, l'acció violenta de grups denunciats com d'ultradreta contra treballadors mobilitzats i, en particular, contra els qui destacaven com els seus representants; en tercer lloc, les actituds i comportaments de determinats sectors i individualitats militars assenyaladament reaccionaris, i, en quart lloc, que l'acció

governamental no es veïés com un límit al risc involucionista. L'Estat, així, va esdevenir multidimensional: els treballadors van percebre a Espanya l'existència d'un buit de poder amb altres sectors sense que això afectés la fortalesa que desplegava l'Estat en ells; van percebre, en definitiva, l'alt cost de l'eventual radicalització de les seves mobilitzacions, i la imprudència que significaria no contenir-se.

Al contrari que en el cas espanyol, l'Estat portuguès, feble davant la radicalització de l'acció col·lectiva, es va mostrar fort, i així va ser percebut, davant dels intents reaccionaris. Almenys fins a la tardor del 1975. Fins aleshores, l'escalada reaccionària en forma d'atemptats i d'enfortiment de l'oposició al projecte de revolució afavorit pels comunistes no va intimidar els col·lectius obrers mobilitzats ni els va inhibir d'emprendre accions revolucionàries. El sisè executiu provisional, al contrari, va canviar-ne la percepció: fins i tot es parlava, en els mitjans obrers i sindicals, de risc de guerra civil, però propiciada des del mateix Estat per les mesures que ara adoptava, en adduïda connivència amb les forces de la dreta i la reacció. Per tot el país es van difondre comunicats de comissions de treballadors i d'organitzacions sindicals, i també es van fer manifestacions i concentracions que denunciaven la nova situació, però la conflictivitat mensual va descendir dels 36 conflictes registrats al setembre als 33 de l'octubre i als 15 —menys de la meitat— del novembre. El mateix mes de novembre va baixar el percentatge de casos radicalitzats al percentatge més baix de tot el període de democratització transcorregut fins aleshores (50%).

L'amenaça no només de la repressió estatal —feta efectiva— sinó fins i tot de l'enfrontament civil més enllà dels atemptats de l'extrema dreta i del ressorgiment de les represàlies empresarials emparades per les autoritats es percebia ara des de l'àmbit laboral com una realitat. El desequilibri de forces s'havia girat en contra dels treballadors que es volguessin mobilitzar pel compliment de les seves reivindicacions, laborals o de qualsevol altre tipus. I això, lluny de ser una oportunitat per a l'acció, passava a ser motiu indiscutible per a la contenció. La relació costos-beneficis de la mobilització s'havia invertit. El temor, sempre present a l'Estat espanyol, absent fins aleshores a Portugal, es feia realitat. El 25 de novembre va significar la ratificació definitiva de totes les pors percebudes i denúncies esgrimides al llarg dels mesos de setembre, octubre i novembre. Des d'aleshores, inhibits els col·lectius obrers, les característiques de la conflictivitat laboral a Portugal es van anar acomodant al model espanyol.

La profunditat del moviment assembleari i el “saneamento” que des d'un primer moment es va operar a Portugal poden ser llegats que expliquin per què a l'Estat espanyol s'ha impugnat el règim del 78, i en canvi no s'ha qüestionat la transició lusitana

A l'Estat espanyol, com a Portugal a partir del VI Govern provisional, en la mesura que la possibilitat d'una guerra civil i/o del retorn a la dictadura es tornaven realitats temudes davant la divisió en els diferents òrgans de poder estatal i entre si, els col·lectius socials

mobilitzats en ambdós països van optar, respectivament, per no radicalitzar-se i per contenir les seves formes de lluita a fi d'evitar els costos del comportament oposat. Després d'haver esperonat la transgressió de l'ordre social i econòmic durant més d'un any de democratització a Portugal, a partir del setembre del 1975 la multidimensionalitat de l'Estat (encara més complexa, atès que no és un "conglomerat d'acció homogeni", en expressió de Palacios, que destaca la "diferenciació territorial de les organitzacions que el componen") sembla haver contribuït a la configuració de percepcions afavoridores de la moderació.

El vertigen pot ben ser la causa necessària de l'equilibri entre aspiracions i possibilitats, les dues ètiques weberianes. La transició via transaccions que va caracteritzar l'experiència espanyola des d'un primer moment va discórrer per un camí en el qual va acabar confluint amb la Revolució dels Clavells. Es compleixen 50 anys del 25 d'abril quan se n'acaben de complir 45 de l'aprovació de la Constitució espanyola actual. Ambdós països són avui règims liberals en els àmbits polític i econòmic, homologables als del seu entorn. Comparteixen la pertinença a la Unió Europea. Fins i tot en la inesperada presència parlamentària de la dreta radical també coincideixen, i ho fan també amb altres països que són estats membres de la UE. Tot i així, la profunditat del moviment assembleari i autogestionari i el *saneamento* que des d'un primer moment es va operar a Portugal podrien ser llegats que expliquin per què a l'Estat espanyol s'ha impugnat el règim del 78, i en canvi no s'ha qüestionat la transició lusitana.

La violència institucional que s'aborda en aquest article sobre transicions a la democràcia connecta amb la de les democràcies consolidades del projecte "La condemna dels exclosos: fronteres institucionals dels drets humans" (PID2021-122498NB-I00), que codirigeix l'autor del text, Rafael Durán.

NOTES

- 1 — Durant els primers 18 mesos de la Revolució, i sobretot després del fracàs del contracop d'estat de l'11 de març de 1975, es van produir nombroses purgues als mitjans de comunicació, les empreses i els centres d'ensenyament per fer-ne fora els elements més centristes o de dretes.

Rafael Durán Muñoz

Rafael Durán Muñoz és professor de Ciències Polítiques de la Universitat de Màlaga. És *master of arts* en Ciències Socials pel Centre d'Estudis Avançats en Ciències Socials (Institut Juan March) i és doctor per la Universitat Autònoma de Madrid. Va obtenir el XIX Premi de Tesis Doctorals de l'Il·lustre Col·legi Nacional de Ciències Polítiques i Sociologia. Ha realitzat estades a l'Institut de Ciències Socials de Lisboa, a l'Institut Helen Kellogg d'Estudis Internacionals d'Indiana (Estats Units) i a la Universitat de Pisa. És autor del llibre *Contención y transgresión. Las movilizaciones sociales y el Estado en las transiciones española y portuguesa* (Centre d'Estudis Polítics i Constitucionals, 2000; traducció al portuguès del 2023). També és coautor de l'obra *La integración política de los inmigrantes* (Comares, 2008) i coeditor del llibre *Diversidad cultural, género y derecho* (Tirant lo Blanch, 2014). Dirigeix el grup de recerca Immigració i Envel·liment a Europa i el projecte de recerca "La condemna dels exclosos: fronteres institucionals dels drets humans".